

Санта Крус (скорочено)

Макс Рудольф Фріш

Балада

Дійові особи

Ельвіра, тридцятип'ятирічна жінка

Віола, її дочка

Ротмістр, її чоловік

Пелегрін, мандрівний співак

Господиня шинку

Лікар

Служник

Писар

Хлопець

Негр

Жандарм

Педро, зв'язаний поет

Орендарі

Матроси

Гробарі

Дія відбувається протягом семи днів і протягом сімнадцяти років.

ПРОЛОГ

Дія відбувається у шинку. З одного боку грають у карти селяни, нудно і тупо. З іншого боку на передньому плані сидять лікар і мандрівний співак, який щось наспівує.

Співак згадує, наспівуючи час від часу: "Яванська пісня... матроси, ті смагляві чорти з котячими очима, завжди співали її, як лежали на палубі й не могли заснути зі спеки! Ми оминали великий Ріг, сім тижнів оминали, наші діжки засмерділися, а місяць висів над морем, як срібний барабан, як ліхтар між щоглами... а вони все співали, цілі ночі, довгі безвітряні ночі..."

Лікар гукає Господиню на ім'я Жозефіна, аби попросити ще вина. Чоловік, що тільки-но ввійшов, розповідає про те, який сніг іде надворі, так що на цвинтарі під час похорону не могли віднайти могили. А тим часом Співак говорить ніби й до Лікаря, та більше до себе: "Вона кохала мене... Може, я тоді, сімнадцять років тому, повівся як негідник, а все-таки, дорогий докторе, повірте мені, —беззастережно, як вірять у диво, — вона мене кохала!" У розмові він вимовляє її ім'я, Ельвіра, і Лікар питає, чи не дружина це Ротмістра, господаря маєтку і замку. А Жозефіні тим часом розповідає, що цей Співак, підхопивши лихоманку, цілий рік хворів, а оце тепер святкує одужання. Господиня у розмові зі Співаком розповідає про доброту Лікаря, який часом дозволяє вижити безнадійно хворим. Проте Співак вважає себе здоровим сам, бо так почувається. Він любить життя і цінує його по-іншому. "Чому вони не живуть?" — питає

він у Лікаря, показуючи на людей у Шинку. І пояснює: "Життя коротке. Хіба ви не знаєте? Чому вони не співають? Чому не живуть?.. Не живуть..." І справді, люди саме сперечаються, кому годувати віслюків, яких їм купив Ротмістр, бо вони ж знадобляться селянам навесні. Але ці люди ніби не розуміють того. Вони орендарі і належать до замку. Та, мабуть, вони і в житті лише орендарі, тимчасові господарі. А надає їм можливість працювати Ротмістр, який живе у замку разом з дружиною та дочкою. Співак вирішує йти туди. Його відмовляють, адже господар над усе любить порядок і не пускає сторонніх. Та Співак вважає, що справа не в бідному одязі, адже колись Ельвіра кохала його, то чому ж тепер хоч не привітатися. Він іде, залишаючи в оплату на столі справжній корал. Господиня переймається через те, що він пішов з її гітарою. А Лікар говорить, що гітару повернуть, адже Співакові лишилося жити хіба що тиждень.

Господиня. Що, він іще тільки тиждень житиме?

Лікар. Скажімо так: що він тиждень житиме...

Як же проживе той співак цей тиждень?

ДІЯ ПЕРША

Дія відбувається у замку Ротмістра. Ротмістр саме звільняє Хлопця, який крав постійно в нього тютюн. Той обіцяє сплатити вартість украденого, проте Ротмістр невблаганний: "Має бути лад..." А собі він говорить, що не може вчиняти інакше: "...я зробив би погану послугу. Він знахабнів би, йому потрібен володар, якого він міг би шанувати, сам він не навчиться володіти собою. Отож хазяїн замку віддає належну платню Хлопцеві й звільняє. Цей вчинок і його мотиви одразу окреслюють характер і вдачу Ротмістра. Під час розмови його з Писарем, який занотовує усе, що сталося у замку, служник приніс дрова і розповідає, що сніг пішов одразу, як прибув чужинець до замку:

"Уже сім днів і сім ночей іде сніг. Такого ще ні разу не було. Разом зі снігом усюди западає тиша, дедалі глибша й глибша. Сніг засипає ліс, дороги, кожен камінь, кожную гілку і кожен стовпець, не лишається нічого, тільки тиша, тиша і сніг, уже сім днів і сім ночей..." Він говорить, що ніхто не йде до своєї комірчини, бо там холодно. Усі сидять на кухні разом і бояться. Сміється й співає лише чужинець, який розповідає чудернацькі історії про всякі дива, людей і країни, які він бачив. На питання господаря, звідки він прийшов, служник відповів: "Звідусіль, так би мовити, щойно він розповідав про Марокко, про Іспанію, про Санта-Крус..." Це слово наче змусило стрепенутися Ротмістра, і коли увійшла його дружина погрітися і веліти подавати вечерю сюди, він говорить до неї про Санта-Крус, приморське містечко, пропахле "рибою і водоростями", і хлопця у брудному шинку, який каже: "Ми пливемо в Гаваї. Бачите он те судно з червоним вимпелом?" Той хлопець ніби забрав з собою частину його самого, Ротмістра, так він відчуває: "Він живий, поки я живий... Поки я живий, моя туга не полишає його, він припнув її до свого вітрила, що несе його морями, а я, сидячи тут, навіть не знаю, де він волочиться з моєю тугою... поки я працюю... по гаванях, узбережжях і містах, яких я не знаю..." Це ніби той хлопець з Санта-Крус прожив життя, якого прагнув він сам. Ротмістр говорить, що почувається стомленим і старим саме через оцей факт. Ельвіра

ревниво заперечує йому, бо ж хіба за цим не розчарування через те, що він лишився з нею. А він довірливо розповідає про глибинне: "Коли я, наприклад увечері, на дозвіллі сиджу біля тебе й читаю, — то що ми шукаємо у книжці, як не його, того, хто живе нашим іншим життям, може, нашим справжнім життям, яким я сьогодні жив би сам, коли б сів тоді на чуже судно, вибрав море, а не суходіл, страхітливе, а не певне. Я шукаю його, який ніколи не сходить мені з думки, навіть коли я втішаюся нашим щастям... нашою дитиною, нашою країною, коли надворі літо, коли я рано-вранці їду верхи полями, коли ввечері над житами, нашими житами пливуть дедалі темніші хмари, — Господи, я знаю, що я щасливий!"

Ельвіра й не підозрювала, що її чоловік може, люблячи лад в усьому, гак прагнути змін. А він пояснює: "Коли вже на те пішлося, то я твердо вірю, що живеш доти, доки є ще мета, а не її здійснення, не оволодіння, не будень". І тоді Ельвіра велить накрити стіл ще на одну особу — мандрівного Співака. На подив чоловіка вона відповідає, що тепер у чоловіка є можливість зустрітися з його іншим життям, адже він цього хотів. До того ж вона вважає, що він має знати: її теж відвідують сни-спомини: "Я не забула. Він звався Пелегрін... Але жінка, бачиш, не грається коханням, подружнім життям, вірністю, людиною, з якою пішла". Вона ніби свідомо намагається принизити образ Співака, якого запросила на вечерю, приписуючи йому найгірші зовнішні риси волоцюг. Їй так хочеться почуватися в усьому благодійницею, недосяжною для будь-кого. Навіщо? Аби сховати від усіх свої сни, у яких образ її колишнього коханого такий романтичний. І раптом, обернувшись, вона й справді бачить його, Пелегріна. Вона вражена. А він говорить, що ненадовго, скоро піде, просто він хворів, оце одужав і має поїхати. І вже вдруге (вперше він говорив це Лікарю) ми чуємо: "На Кубі є ферма, спалена, висохла ферма, яка чекає на мене, щоб давати плід: ананаси, персики, сливи, смокви, виноград! За місяць відпливає судно... а за рік, Ельвіро, ви отримаєте першу каву!" Ельвіра тікає. А він розглядає кімнату замку, милуючись портретом дочки Ельвіри, книгами. Він наче проживає у ці хвилини життя господарів замку, коли входить Ротмістр. Він не одразу впізнає в чужинці того моряка, з яким колись збирався відплисти на кораблі з червоним вимпелом. Пелегрін нагадує, що те судно звалося "Віола". Вони сідають вечеряти, коли це чується музика і Пелегрін знову згадує: "Матроси, ті смагляві чорти з котячими очима, завжди співали цю пісню..." Коли це увійшла молода дівчина і Ротмістр відрекомендував її: "Наша дочка. Її звати Віола". Пелегрін перепитує. Він вражений. Картина тьмянішає, а музика лунає, і пісня матросів наближається.

ДІЯ ДРУГА

На палубі лежать матроси і співають ту саму пісню. Раптом припиняють, і починаються розмови про вітер, якого все нема. Серед них поет Педро, якого увесь час зв'язують, бо не вірять його розповідям і одночасно прагнуть їх. Педро розповідає історію Ельвіри і Пелегріна: "Сімнадцять років тому, кажу, він звів її на цьому судні, вона, та дівчина, звалася Ельвіра, кажу вам, Ельвіра, і він поніс її до каюти, вірте чи ні, і там це сталося... Сьогодні вона дружина Ротмістра і живе в замку далеко звідси, на

другому боці Землі, там, де тепер зима. Ми не можемо заснути зі спеки, а там, подумайте тільки, там вони сидять перед каміном, Ротмістр і його дружина. Вони не знають, про що говорити, так давно одружені..."

Це розповідь про їхнього капітана, який оце прибув до замку. "Усе брехня, нахабна вигадка і брехня!" — кричить один з матросів, і його підтримують. Але Педро наче викликає в уяві ті часи, про які говорив, і ось знову розмовляють ще молоді Ельвіра і Пелегрін. Він у захваті від неї, від моря, від свободи, від вина — від життя. У нього немає сумніву: вона попливе з ним: "А як ти завтра прокинешся, буде вже ранок, повний веселого сонця, повний блакиті і вітру, ранок без берегів, безмежний ранок..." Та Ельвіра відповідає: "Я знаю, який він буде, Пелегріне, ми вже пережили його". І ми розуміємо, що Педро показує сон, який сниться Ельвірі знов і знов усі ці сімнадцять років. "І Ротмістр не може всього цього побачити — що діється в голові його дружини, коли вона спить".

ДІЯ ТРЕТЯ

У замку минула вже північ, але біля столу сидить писар, а на підлозі валіза, біля якої чатує служник. З їхньої розмови видно, що Ротмістр раптом зібрався поїхати й пішов одягатися у камзол своєї юності. Незабаром він з'являється, аби закінчити листа до Ельвіри. У ньому він пише, що цієї ночі почув, як вона ніжно вимовляє уві сні чоловіче ім'я. Це не його ім'я! І тепер, на його думку, він має право дати волю своїй тузі, яка манить його вирушити у мандри.

Ротмістр. Як гостро я відчув після розмови з цим чужинцем, що ми смертні! Перед нами позачасовість, похмура неусвідомленість речей; після нас позачасовість, похмура неусвідомленість речей, порожні простори Бога, який розбризкується у вулканах, випаровується в морях, цвіте і в'яне, гние і кам'яніє і знов цвіте у пушах, Бог, що не має очей, аби побачити своє безмежне літо, — а ми його єдина надія, що воно буде побачене, що воно віддзеркалиться у блискучих зіницях смертних людських очей, ми, ця неймовірна мить, що зветься людством, ми, це виняткове явище на єдиній планеті, що поволі вичахає... і сам я, іскорка цієї миті у Всесвіті... Відчути це, пізнати це, пережити це...

За цим крилося бажання відчути, що він ще живий, "яке це щастя, що живу, живу в цьому подиху — поки Нас не засипав назавжди сніг".

А тим часом, за словами Писаря, пані Ельвіра "у своїй кімнаті плаває всіма морями сну... і її знову викрадено на судно спогаду..."

У "оселі ладу" запанував дух авантюризму, принесений Пелегріном. А сам він відчуває, як життя потихеньку спливає, витікаючи поволі: "Мабуть, мені вже не дуже довго жити... За кілька годин почне світати".

Тиждень добігав кінця. Той тиждень, що прорік йому Лікар.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Дія відбувається у Санта-Крусі.

Педро згадує Санта-Крус таким, яким він був сімнадцять років тому. І той самий негр, який під час бійки вкрав у Пелегріна срібний амулет. І молоді Ельвіра й Пелегрін,

який говорить: "Ти справді думаєш, що я мерзотник? Що я приводжу тебе до цього шинку і раптом зникаю, знімаюся з ківі й кидаю тебе напризволяще? Тут, серед негрів і матросів?.." Та саме так він зрештою і вчинив. Адже її за його борг хотів забрати негр, у якого Ельвіру викупив тоді Ротмістр і вже нікуди не поплив, залишившись з нею чоловіком, батьком її дитини, господарем замку. А поки що вона благає Пелегріна, щоб він одружився з нею. Та для нього "шлюб — труна для кохання", засіб відтяти в чоловіка й ті "невеличкі крила, які людина вже має". Вона говорить, що має думати про дитину, а він прагне тільки свободи. Для себе. Його манять Гаваї. "Що тебе вабить на Гаваї? Чому той острів десь у Тихому океані здається тобі таким дивовижно гарним, кращим за все? То відповідь буде одна: тільки через страх, що тобі довелося б відмовитися від нього. Ось що таке Гаваї".

То був одвічний спір між чоловіком і жінкою, яких звало до купи кохання, та в кожного з них була своя правда.

Раптом до них прискіпається негр, що пропонує устриці, а Пелегрін говорить, що вони смердять. Зчиняється бійка. Ельвіра і Пелегрін ідуть. З'являється Ротмістр у костюмі своєї юності. Отже, час змінився. Педро усе це спостерігає, лежачи зв'язаним на передньому плані, коли до нього підходить цей шляхетний пан. Вони розмовляють, і Педро ніби відкриває Ротмістру його ж душу, пояснює його вчинки: "Ви не можете бути таким егоїстом, як хотіли б. Ви не можете робити так, як той інший, що йому ціле життя заздрило... Бо ніхто не здатен жити іншим життям, ніж те, яким він живе... І я скажу вам, що вас чекає далі: якщо ви ще раз приїдете у Санта-Крус, може, згодом, через багато років, і захочете поплисти десь у світ, то ніколи не вчините інакше, ніж сьогодні. Ви не можете вчинити інакше, ви людина шляхетного роду".

З будинку рішуче виходить Пелегрін, промовляючи до Педро, що вони мають плисти, бо він не може залишитися, щоб його повісили, адже в них перемальований герб. Одружитися й лишитися він не може. На нього чекають Гаваї: "Ви послухайте, там цвітуть цитрини, ананаси, персики, смокви, фініки, банани, все разом. Кажу вам: там немає зими..."

І знову Ротмістр проситься до нього на судно, обіцяючи заплатити. Пелегрін погоджується: "Гаваї?" (як вітання) "Гаваї!" — відповідає Ротмістр.

Але цьому відбутися не судилося. Вже через кілька хвилин по тому, як пішов Пелегрін, юрба цікавих, у центрі якої були негр і жандарм, з'являється на площі перед будинком. І тоді Ротмістр викупає Ельвіру в негра, впізнавши її (адже вони були заручені). Він має відпливати і водночас не може отак залишити Ельвіру, не подумавши, що з нею буде далі. А вона говорить, що чекатиме: "Що ж я, кохаючи тебе, мала б ще робити: як не чекати, не дивитися на твій вимпел, що тепер тоне на обрії, і все ж сподіватися, все ж кохати!.." Ротмістр питає, про кого вона говорить. "Про кого? Про тебе..." — промовляє Ельвіра. І він залишився. Про подальші події дізнаємося від Педро, уже не зв'язаного (він тримає пута в руках): "Вони, Ельвіра та Ротмістр, приїхали до родинного замку. Він людина шляхетного роду. Я казав: він не може вчинити інакше. Народилася дитина. І так далі. Той інший обминув Великий Ріг, біля

Мадагаскару його схопили французи, йому світили галери, врятувала лихоманка, медсестра дала йому крові... Усе це ми вже знаємо".

А Пелегрінові між тим судилося прожити лише одну ніч. Тепер, через сімнадцять років.

ДІЯ П'ЯТА

У замку Пелегрін лущить горіхи, а Ельвіра сидить у кріслі, допитуючись, що саме розповів Пелегрін її чоловікові, чи розповів про те, що тоді було між ними. Та він говорить, що розповів Ротмістру лише про Гаваї. Служник заходить і доповідає, що вночі хазяїн поїхав. Вона у відчаї й тривозі накидається на гостя: "Кажу тобі, Пелегріне, наше подружжя щасливе, цілком щасливе... Диво дивне з тим подружжям! Коли ми побралися тоді, сімнадцять років тому, я не знала, як міцно, як чесно зможу колись любити його! Треба пізнати одне одного так, як ми, хоч і не будучи закоханими. Не знаю, чи я заслуговую на такого чоловіка, як він!" Він надійний — ось головне. А тепер Ротмістр, мабуть, думає, що вона хоче лишитися з Пелегріном, тому й поїхав у снігову ніч. Вона докоряє Пелегрінові за це, питаючи, чого він хоче. А він говорить, що це цілковита випадковість, просто зайшов привітатися, дізнавшись, хто живе у цьому замку.

Вона сердито питає, чи він приїхав, бо вони колись кохалися і тепер йому "закортіло побачити, скільки того кохання лишилося"? І вона згадує, як він надіслав їй колись вітання з Яви: "З Кореї", — поправляє він. Тоді він побажав їй вірного і надійного чоловіка. Либонь, такого, яким не міг бути сам. Навіщо? Ельвіра вважає: "Так, щоб можна було самому втекти у царство втраченого, туди, де залишаються молодими й вільними, нездоланими! Ось що це означає. Ти не захотів одружитися, щоб зберегти для себе моє палке почуття. Такої підступності треба пошукати. Ти хотів чогось більшого, ніж просто мати біля себе жінку: хотів перебувати в її снах!.." Так і сталося. Любов і ненависть так щільно сплелися в ній, що вона вже не в змозі й розпізнати, що відчуває насправді. А він не може й не хоче пояснювати свої вчинки, бо нині його суть — чекання. Він знає чого. Він їсть помаранчу і згадує про одного астронома, який настільки був захоплений зірками й планетами, що всього іншого ніби й не існувало. Він говорить алегорично про космос, холодний і порожній, який між ними. Тим часом приходить Віола, дочка Ельвіри. Вона налякана й твердить: "Мамо, в наш дім прийшла смерть". Починає плакати, а мати заспокоює її, пропонуючи чаю. Вона йде гукнути служника, а Пелегрін залишається з Віолою. Він усе розуміє й говорить до дівчини, щоб вона не боялася, він іще живий. Вони говорять про те, як багато на світі гарного: і музика, і малювання, особливо коли ти сам усе умієш. Він раптом згадав: "Я знаю мушлю, якої не бува, мушлю, яку можна тільки уявити собі, така вона гарна. "Але ти така гарна, як вона!" — казав я дівчатам, коли любив їх". Ці слова він колись говорив Ельвірі. І ще безлічі дівчат, які вірили його словам, як і він сам, бо був тоді щирим: "Але дівчата проминають, вони стають жінками, і жінки також проминають — і врешті лишається ще тільки мушля, якої не буває, мушля, яку можна уявити собі". Раптом Пелегрін питає, скільки років Віолі. Дізнавшись, що їй сімнадцять,

вдивляється в обличчя. Лунає дзеленчання дзвоників. І він говорить, що це, мабуть, "Ротмістр, ваш батько... Ми з вашим батьком знайомі сімнадцять років. Ще тоді він хотів на Гаваї так само, як тепер". Він велить їй іти зустрічати батька, а сам промовляє до себе: "Видно, не Можна мати і те, й те разом. Один має море, другий замок; один має Гаваї, другий дитину..." Він сідає за клавикорди й застигає з білим обличчям. Входить Ельвіра з листом Ротмістра. "Чому ми не можемо бути чеснішими?" — питає вона в себе і відкрито говорить: "Пелегріне, добре, що ти прийшов". Її чоловік повертається. Він знову не зміг покинути її, бо він людина честі й обов'язку. Розмова їхня дещо натягнута. Та Ельвіра цілком щиро говорить чоловікові: "Чому ми не можемо бути чеснішими? Для цього так мало треба. Якби ми розуміли одне одного! Ти вбивав свою тугу, пишеш, роками вбивав, щоб не злякати мене, а я соромилася своїх снів, бо знала, що вони б тебе злякали. Ми не хотіли розчарувати один одного... аж поки не прийшов Пелегрін". Раптом вона скрикує, побачивши мертвого Пелегріна за клавикордами. І враз усі зрозуміли по-іншому смисл його слів про те, що життя коротке. І Ельвіра ніби прозріла: "Ми кривдили одне одного, всі разом. Бог розсудив багато краще за нас... Ми могли любити одне одного, всі ми, тепер я бачу — життя не таке, любов більша, вірність глибша, їй не треба боятися наших снів, нам не треба вбивати свою тугу, не треба брехати..."

А стіни ніби розсуваються, і навколо Пелегріна з'являються постаті.

Перша постать. Я принесла першу каву з Куби.

Друга. Я та дівчина, до якої ти ніколи не доторкнувся, Анатолія.

Третя. Я принесла тобі овочі, ананаси, персики, фініки, виноград — це врожай наступного року.

Четверта. Я та сестра, що дала тобі крові у шпиталі на Мадагаскарі.

Постаті з'являлися і йшли, нагадуючи про те, що відбулося чи не відбулося у житті Пелегріна. Дев'ятою з'явилася смерть. Але останньою була не вона. Остання мовила: "Я дитина твоєї крові, Віола, що знову дізнається про все, ще раз починає все".

Переклад з німецької Євгена Поповича